

Marthe Kristine Nes Bjerva

Sorenskrivere i høyesterett

Embetsmisligheter blant norske sorenskrivere på
1850-tallet

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Pål Thonstad Sandvik

Mai 2020

Oppsummering

På begynnelsen av 1800-tallet slet den nye norske staten med mange mislighetssaker i den norske embetsmannstanden. Størst var problemet med de økonomiske mislighetene. Ettersom statsapparatet så på disse mislighetene som et angrep på statens inntektsgrunnlag satte de i gang en rekke tiltak for å få bukt med problemet. En av embetsstandens mest beskyttede grupper, sorenskriverne, hadde en rekke mislighetssaker som var så alvorlige at de havnet i høyesterett.

I denne oppgaven analyserer vi to sorenskriveres høyesterettsdommer for å se på hvordan statsapparatet håndterte embetsmislighetene i embetsstanden. For å analysere høyesterettsdommene og utfallet av dem tar vi i bruk Kriminalloven av 1842, med særlig fokus på kapittel 24, «Forbrytelser i embetet».

Gjennom analysen av kildene fremstår det norske statsapparatet som noe vaklende når det kommer til håndteringen av embetsmislighetene. De strenge høyesterettsdommene maler derimot et bilde av en stat som var i prosessen med å få embetsstanden sin på rett kjøll.

Abstract

At the beginning of the 19th century, the newly formed Norwegian state struggled with many malpractice cases within its state administration. The biggest problem was the fraud cases. The state apparatus viewed these fraud cases as an attack on the state's income base, and they initiated a series of measures to tackle the problem. One of the most privileged groups in the state administration, the District Court Judges, had several cases of delinquency so severe that they ended up in the Supreme Court. In this paper, we analyze the Supreme Court rulings on two district judges to look at how the state apparatus handled delinquency in the state administration. In order to analyze the Supreme Court rulings, we look at the Criminal Code of 1842, with special focus on Chapter 24, "Crimes in office" (Forbrytelser i embetet).

Through the analysis of the sources, the Norwegian state apparatus appears somewhat shaky when it comes to the handling of official malpractices. The strict Supreme Court judgments, on the other hand, paint a picture of a state in the process of getting its administration on the right track.

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING	3
1.1. PROBLEMSTILLING, AVGRENSNING OG REDEGJØRELSE AV VALG	3
1.2. TIDLIGERE FORSKNING	5
2. FREMGANGSMÅTE OG KILDER	6
2.1. KRIMINALLOVEN AV 1842.....	7
2.2. OM FORBRYTELSE I EMBETSFØRSELEN.....	8
2.3. HØYESTERETTSDOMMENE.....	9
3. HISTORISK BAKGRUNN.....	10
3.1 EMBETSMISLIGHETER FØR 1814	10
3.2 MISLIGHETER I EMBETSFØRSELEN ETTER 1814	12
4. DISKUSJON AV INNHOLDET I HØYESTERETTSDOMMENE	15
4.1. SORENSKRIVER PREUS – FRA HØYESTERETTSDOM TIL STATLIG PENSJON.....	15
4.2. SORENSKRIVER HANSENS MANGE EMBETSFORBRYTELSE	22
5. OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE TANKER	28
6. VIDERE FORSKNING.....	29
7. LITTERATURLISTE.....	31
7.1 KILDER	31
7.2 LITTERATUR	31

1. Innledning

1.1. Problemstilling, avgrensning og redegjørelse av valg

Stillingen som sorenskriver ble opprettet allerede i 1591 etter det ble bestemt at bygdinget skulle være førsteinstansen i et hierarkisk oppbygd rettsapparat. Sorenskriveren var i utgangspunktet en sekretær for bygdinget, men utviklet seg etter hvert til å ha en dommerfunksjon. Hans faglige dyktighet som dommer og dermed som en representant for lov og rett var imidlertid ikke det eneste som gjorde ham en del av den sosiale overklassen. Han var også en embetsmann, og en viktig del av den embetsmannsstaten som dominerte det norske samfunnet fram til andre halvdel av 1800-tallet. Sammen med andre kongelige embetsmenn utgjorde dermed sorenskriveren en overklasse i lokalsamfunnet.¹

Med store mengder makt og mangel på kontrollinstanser er utnyttelse av denne makten alltid en bekymring. Da Norge var en del av Danmark-Norge hadde man store problemer med at embetsmenn og statlige ansatte utnyttet den makten de hadde i samfunnet. Dette var ikke unikt for tiden, men var i kongens interesse å bekjempe. Særlig etter innføringen av eneveldet i 1660 ble arbeidet for å bekjempe embetslige misligheter styrket, først og fremst for å sikre statens inntekter, da mange av mislighetene var av den økonomiske sorten.²

Med Norges løsrivelse fra Danmark og grunnlovsdannelse i 1814 ble arbeidet mot embetsforbrytelsene lagt over på en ny norsk stat. Der forskningen på embetsmisligheter under eneveldet kan sies å være i en tidlig fase er forskningen på embetsmisligheter etter 1814 nesten ikke-eksisterende. Bakgrunnen for denne oppgaven kommer av en interesse for embetsmennes maktstilling i det norske samfunnet etter 1814 og hvordan dette påvirket mulighetene for utnyttelse av det nye, og til en viss grad skjøre, systemet. Perioden fra 1814 og til Norge innførte parlamentarisme i 1884 har, opprinnelig av Jens Arup Seip, men også i en rekke andre sammenhenger, blitt kalt for embetsmannsstaten. Med dette uttrykket ønsker man å formidle den sentrale maktrollen embetsmannen hadde i det førparlamentariske norske statsapparatet.³

¹ Steinar Imsen og Harald Winge, *Norsk Historisk Leksikon: Kultur Og Samfunn Ca. 1500-ca. 1800*. 2. Utg. ed. (Oslo: Cappelen Akademisk Forl, 1999), 408-410.

² Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814», (Oslo, 2015), 195-196.

³ Jan Eivind Myhre. *Norsk Historie 1814-1905: Å Bygge Ein Stat Og Skape Ein Nasjon*. 2. Utg. ed. Vol. B. 3. (Oslo: Samlaget, 2015), 45-51.

Ettersom mangel på tid og oppgavens omfang har gjort det nødvendig å tilspisse og fokusere på en bestemt embetsgruppe, falt valget på sorenskriverne. Som mange andre embetsmenn var sorenskriverne sentrale i formingen av det norske samfunnet etter 1814, gjennom sin deltagelse i det offentlige liv. Sorenskriverne var også en av embetsstandens høyest lønnede grupper, og hadde en essensiell rolle i statsapparatet. Deres rolle som dommere og dermed nøkkelspillere i utøvelsen av den dømmende makten gjorde dem til mektige menn, både sosialt og økonomisk. Samtidig var sorenskrivere fram til 1860 i stor grad fristilte når det kom til hvordan de ønsket å utøve sitt embete, noe som gjorde det mulig for dem å utnytte sin egen stilling, om dette var noe de ønsket.⁴

I sammenhenger der offentlige tjenestemenn utnytter sin stilling til egen vinning bruker vi i dag ofte uttrykket korrupsjon. Korrupsjon kan defineres som misbruk av en offentlig stilling til egen vinning.⁵ Korrupsjonsbegrepet er imidlertid et begrep som er omstridt å bruke om den oppførselen man så ned på og straffet som dårlig embetsførsel på denne tiden. På 1850-tallet var ikke ordet korrupsjon i bruk, og forståelsen for hva som var uakseptabel oppførsel i en offentlig maktposisjon var annerledes. Det ordet man heller brukte om dårlig embetsoppførsel var misligheter, eller embetsmisligheter om det var i forbindelse med et statlig embete. Konseptet om misligheter hadde man allerede fra eneveldstiden, og det er også et uttrykk som fortsatt finnes i dag, selv om det ikke brukes i like stor grad som uttrykket korrupsjon.

Misligheter betyr det samme som bedrageri, og uttrykket brukes i størst grad i økonomisk sammenheng. Begrepet økonomisk mislighet handlet i stor grad om, i vårt tilfelle, embetsmannens uriktige håndtering av regnskap og økonomi i forbindelse med embetet, ofte i søken etter å berike seg selv. Den største andelen av økonomiske misligheter i embetet var kassamangel, men det fantes også andre former for misligheter.

I denne oppgaven kommer vi til å ta for oss embetsmisligheter og andre forbrytelser i embetsførselen blant sorenskrivere på 1850-tallet. For å undersøke dette kommer vi til å ta i bruk høyesterettsdommer mot to ulike sorenskrivere på 1850-tallet. Hva kan disse høyesterettsdommene si om

⁴ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 9-10.

⁵ Fredrik Bøckman Finstad og John Christian Elden: korrupsjon i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 12. mai 2020 fra <https://snl.no/korrupsjon>

hvordan det norske statsapparatet håndterte forbrytelser og misligheter i embetsførselen på samme tid?

Høyesterett har i lang tid vært en essensiell institusjon i en moderne statsdannelse. I Norge fikk høyesterett sin arv etter eneveldets høyesterett i København, og skulle være en allmenndomstol som avgjorde alle saker i siste instans. Grunnloven tvang dermed høyesterett til å forholde seg til grunnlovshjemlede borgerrettigheter og et folkevalgt lovgivende storting.⁶

Høyesterett har hatt, og har fortsatt en stor rolle som bidragsyter til rettskildene som domstolen bygger sine rettslige avgjørelser på. I sammenhenger der lover og andre rettskilder er tause eller mangelfulle, støtter resten av rettssystemet seg på høyesterettsdommer. Ifølge Dag Michalsen har høyesterett dermed hatt en viktig normativ metafunksjon.⁷ Det betyr at Høyesterett har hatt en overordnet og rettleidende funksjon i det norske rettsapparatet. Dette er en av grunnene til at vi har valgt å ta for oss høyesterettsdommer når vi skal se på hvordan statsapparatet håndterte embetsmislighetene.

For å svare på problemstillingen har jeg som utgangspunkt valgt å ta for meg to høyesterettsdommer mot to ulike sorenskrivere, der begge ble tiltalt for misligheter i embetet. Begge de to høyesterettsdommene fant sted på 1850-tallet, den første mot Sorenskriver Johan Caspar Preus i 1851, og den andre mot sorenskriver Frederik Christian Hansen. Ved hjelp av de to høyesterettsdommene vil jeg undersøke hvordan man håndterte misligheter og forbrytelser i embetet hos sorenskrivere på midten av 1800-tallet.

1.2. Tidligere forskning

Det finnes lite litteratur som omhandler forbrytelser og misligheter blant embetsmenn i Norge etter 1814, særlig om man snakker om større verk. Dette er også en grunn til hvorfor denne oppgaven kommer til å støtte seg på mange primærkilder. I et av de verkene som der det er skrevet noe om tematikken er *Riksrevisjonens historie* av Harald Espeli og Yngve Nilsen⁸ I 2. kapittel av dette verket tar Espeli og Nilsen for seg bekjempelsen av økonomiske misligheter fra 1814 og utover 1800-tallet.

⁶ Dag Michalsen, "Høyesterett 1815-2015." *Nytt Norsk Tidsskrift*, no. 04 (2015), 364.

⁷ Dag Michalsen, "Høyesterett 1815-2015." *Nytt Norsk Tidsskrift*, no. 04 (2015), 366.

⁸ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015).

De gir en god oversikt over utfordringene med og omfanget av dokumenterte økonomiske misligheter på denne tiden. Samtidig viser den mange av de sentrale dilemmaene staten sto ovenfor i denne situasjonen. Det er også gjennom *Riksrevisjonens historie* at jeg har funnet mange av de primærkildene som henvises til i oppgaven.

En annen forfatter som har skrevet en del om misligheter blant norske embetsmenn er Ola Teige. Først og fremst med artikkelen «Korrupsjon i det norske og danske embetsverket etter 1814»⁹, men også med Apollon-artikkelen «Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrupt samfunn»¹⁰ der Teige blir intervjuet om sitt postdoktorprosjekt om misligheter og korrupsjon i det norske embetsverket i perioden 1790–1835. Artiklene gir god oversikt over mye av de generelle trendene rundt misligheter i Norge etter 1814, men kan kritiseres for måten de omtaler misligheter og kassamangel. Ola Teige bruker i stor grad ordet korrupsjon gjennomgående når han omtaler mislighetssaker på 1700 og 1800-tallet. Ordet korrupsjon har en spesifikk betydning i dagens samfunn og det er en rekke lovbrudd som anses som korrupsjon i dagens lovverk. Mye av det som er i strid med loven i dag, var derimot ikke lovstridig på begynnelsen av 1800-tallet. Det å anvende et moderne uttrykk som har en moderne betydning på en historisk situasjon kan dermed forårsake misforståelser og unøyaktigheter. Som en regel pleier man å si at man ikke skal, så langt som det lar seg gjøre, dømme en historisk situasjon ut ifra dagens premisser. Når man ser på den konsekvente bruken av ordet korrupsjon i Ola Teiges artikler om embetsmisligheter på 1800-tallet får man en sterk følelse av at dette skjer.¹¹

2. Fremgangsmåte og kilder

I denne oppgaven kommer jeg til å støtte meg på ulike kilder for å svare på problemstillingen. De to hovedkildene som jeg kommer til å analysere i denne oppgaven er de to høyesterettsdommene. Høyesterettsdommene jeg skal analysere dømmer på grunnlag av Kriminalloven av 1842. Jeg kommer dermed til å bruke denne loven aktivt i analysen av dem. Versjonen av kriminalloven jeg skal bruke er gjengitt i boken *Love,*

⁹ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814», (Oslo, 2015).

¹⁰ Trine Nickelsen og Ola Teige. "Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrupt samfunn" Apollon 22, no. 3 (NOU 2012:2), 10-11.

¹¹ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814», (Oslo, 2015), 193-208 og Trine Nickelsen og Ola Teige. "Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrupt samfunn" Apollon 22, no. 3 (NOU 2012:2), 10-11.

*Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848. Vol. 2.*¹²

Kapittel 24 i kriminalloven av 1842, «Om forbrytelser i embetsførselen», er også en interessant kilde i seg selv, da den representerer hvordan Stortinget mente at man skulle håndtere misligheter i embetet. Selv om demokratiet var begrenset ut ifra dagens standarder, var Stortinget, som nasjonalforsamling, ment å representere befolkningens meninger. Lovkapitlet sier derfor noe om hva befolkningen så på som galt, og om forståelsen av hva som var regnet som en uakseptabel oppførsel i en embetsstilling.

For å belyse situasjonen rundt mulighetene for pensjon til embetsmenn dømt for misligheter har jeg valgt å gå igjennom stortingsforhandlinger som tar for seg dette. På denne måten får vi et dypere innblikk i tankeprosessen bak denne spesifikke problemstillingen.

2.1. Kriminalloven av 1842

Kriminalloven av 1842 var etter datidens målestokk Norges moderne straffelov, og det er i denne man finner lovgrunnlaget for begge de høyesterettsdommene vi skal ta for oss. Inspirasjonen for kriminalloven kom blant annet fra den tyske straffeloven i Hannover av 1840. Loven la vekt på straffetrusselens avskrekkende betydning og straffen ble utmålt eller forbrytelsens grovhet.¹³

I forhold til de lovgivningene man hadde hatt tidligere snevret Kriminalloven inn mulighetene for skjønn for dommeren. Dette betydde at der sakens utfall tidligere i stor grad hadde vært bestemt av den enkelte dommeren i saken, ville nå loven begrense dette.¹⁴

Loven opererte med flere typer straff, der dødsstraff var den strengeste. Straffearbeid og fengselsstraff var de to typene frihetsstraff som fantes i loven. Fengselsstraffen var uten arbeidsplikt, men av kortere varighet. Straffearbeidet var delt inn i grader fra 5 til 1, der femte grad var den

¹² Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848. Vol. 2.* (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850).

¹³ Henry Johan Mæland, "Fra Kriminalloven Til Straffeloven." *Tidsskrift for Strafferett* 2, no. 4 (2002), 326-337.

¹⁴ Henry Johan Mæland, "Fra Kriminalloven Til Straffeloven." *Tidsskrift for Strafferett* 2, no. 4 (2002), 326-337.

mildeste graden med en ramme på 6 måneder til 3 år. Med mindre det fantes særlig formildende omstendigheter skulle dommeren velge den strengeste graden.¹⁵

2.2. Om forbrytelser i embetsførselen

Kapittel 24., Om forbrytelser i embetsførselen, i kriminalloven av 1842 er særlig aktuelt i vårt tilfelle. I denne oppgaven kommer jeg dermed til å bruke dette kapitlet fra *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer m.m. for Kongeriget Norge: til Brug for den Lovstuderende. 2: 1832-1848*, som veiledende for å forstå hva som ble ansett som uakseptabel oppførsel blant embetsmenn, deriblant sorenskrivere.¹⁶

«Om forbrytelser i embetsførselen» tar for seg alt som ansees for å være ulovlig for en embetsmann, samt hvilken straff som regnes som passende for de ulike forbrytelsene. Loven har 31 paragrafer, og omfatter embetsmisligheter i mange ulike embeter. Det er også mange paragrafer som går spesifikt ut på dommerembetet, og disse er særlig aktuelle for oppgaven.

Bestemmelsene i kapittel 24. av kriminalloven tar for seg et stort spekter av embetsforbrytelser. En stor andel av paragrafene er rettet mot embetsmenn i rettsapparatet og den første tredjedelen av lovkapitlet beskriver forbrytelser som skjødesløshet eller forsømmelse i rettergangen, enten uaktsomt eller ikke, ulovlig løslatelse av fanger, og dømming av uskyldige eller bruk av sin makt for å benåde skyldige. Videre er det paragrafer som omhandler dokumentforfalskning, feilaktige forklaringer og andre ulovligheter når det kommer til håndtering av protokoller og offentlige embetspapirer.

Det å motta gaver eller andre fordeler på grunn av stillingen til embetsmannen var heller ikke lov. Flere paragrafer beskriver også hva som er ulovlig med tanke på innsamling av skatt og andre offentlige avgifter. Videre, fra paragraf 20 og utover, tar lovkapitlet for seg ulike former som økonomiske misligheter og unndragelse av private og offentlige penger. Forfalskning av regnskaper behandles også her.

¹⁵ Henry Johan Mæland, "Fra Kriminalloven Til Straffeloven." *Tidsskrift for Strafferett* 2, no. 4 (2002), 326-337.

¹⁶ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 574-577.

Taushetsplikt i forhold til embetet nevnes i paragraf 24, og i paragrafene under tar for seg videre misbruk av informasjon oppnådd gjennom embetet. Her har man også mer spesifikke paragrafer, som det at en postmann ikke har lov til å åpne en annen manns brev, og hvordan misbruk av informasjonen oppnådd fra slike brev vil øke straffen ytterligere.

Det er fire straffer som oftest går igjen ved brudd på de ulike paragrafene: bøter, embetsfortapelse, fengsel og straffearbeid. Av disse ble de fleste overtredelser straffet med bøter og embetsfortapelse. Embetsfortapelse betyr det å miste stillingen som embetsmann. I paragraf 29 blir også straff i form av bøter eller embetsfortapelse ansett for å være den formen for straff man skal ta i bruk om loven som man bruker til å dømme tiltalte ikke spesifiserer noe annet.

2.3. Høyesterettsdommene

Ifølge flere historikere skal mengden misligheter blant embetsmenn ha falt i Norge etter 1850-60, særlig når det kom til kassamankøer og andre økonomiske misligheter.¹⁷ Det som er viktig å merke seg her er at dette er et fall i misligheter som kom for dagen. Realiteten kan dermed være annerledes.

Ingen sorenskrivere ble fradømt sitt embete mellom 1860 og 1927.¹⁸ Om fallet i embetsmisligheter stemmer vil de to høyesterettsdommene vi skal ta for oss dermed være en del av den siste bølgen med embetsmisligheter som ble tatt til høyesterett. Kanskje håndteringen av embetsmisligheter på 1850-tallet kan si noe om hvorfor antallet misligheter ser ut til å ha gått såpass drastisk ned?

Grunnen til at jeg har valgt å kun analysere to høyesterettsdommer angående embetsmisligheter handler i all hovedsak om den begrensede tidsrammen for oppgaven. To høyesterettsdommer ble sett på som et godt nok kildegrunnlag for en kvalitativ analyse med tanke på situasjonen. Jeg vil imidlertid påpeke at det å analysere flere høyesterettsdommer av samme karakter vil være nødvendig for å øke kunnskapen om misligheter blant sorenskrivere og embetsmenn generelt.

¹⁷ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814», (Oslo, 2015), 208 og Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816- 2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 22.

¹⁸ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816- 2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 44.

Den første høyesterettsdommen vi kommer til å ta for oss er mot sorenskriver Johan Casper Preus. Preus ble satt under tiltale etter kriminalloven 11-2 og 21-14 11. september 1851 for tilføyelser og forandringer i underskrevne protokoller og lover. Ved høyesterettsdom 11. september 1851 ble han dømt til embetsfortapelse, men fikk avskjed i nåde 13. januar 1852. Argumentet som ble gjort for hans benådning var at han var ved svært dårlig helse på tiden dokumentforfalskningene skal ha skjedd.¹⁹

Den andre høyesterettsdommen som vi kommer til å ta for oss er høyesterettsdommen mot sorenskriver Frederik Christian Hansen. Sorenskriver Hansen var sorenskriver i Helgeland fra 1842 til han ble avsatt i 1857 etter å ha blitt dømt for misligheter i embetet. Mislighetene gikk ut på underslag av umyndiges midler, uriktige forklaringer og falsk regnskapsførsel. Ved høyesterettsdom av 8. desember 1857 dømt etter kriminallovens kapittel 24 §§ 20, 22, 27 og 28, ble han avsatt, dømt til straffarbeid i 3 år og 6 måneder og til å betale en erstatning til Helgelands overformynderi 5460 spesidaler og 110 skilling. Ifølge høyesterett var det to formildende omstendigheter; Hansens store familie og at overformyndervesenet var i uorden ved hans overtakelse, slik at det var nødvendig med et dyrt kontorhold.²⁰

3. Historisk bakgrunn

3.1 Embetsmisligheter før 1814

Embetsmisligheter var ifølge mange historikere et stort problem i Danmark-Norge i eneveldstiden, og man kan på mange måter si at det gjennomsyrt samfunnet og statsadministrasjonen. Fra rundt 1790 skilte det dansk-norske lovverket mellom to typer embetsmisligheter; regnskaps- og kassamangel og malversasjoner. Regnskaps- og kassamangel handlet om at det manglet penger fra den kassen som embetsmannen hadde ansvaret for. Dette kom ofte fram i regnskapet embetsmennene måtte oppgi til statsadministrasjonen. Malversasjoner var forbrytelser som vi i dag ville kalt underslag.²¹

Det var i hovedsak kammerrettsordningen av 1720 som regulerte hvordan oppebørselbetjenter skulle behandle sine kasser og føre sine regnskaper,

¹⁹ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1851 Vol. 16, 628-634.

²⁰ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 85-95.

²¹ Trine Nickelsen og Ola Teige. "Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrumpert samfunn" *Apollon* 22, no. 3 (NOU 2012:2), 10-11.

samt hvordan deres kausjonister skulle behandles i tilfeller det var mangler ved regnskapene. Oppebørselbetjenter var tjenestemenn som hadde i oppgave å motta og kvittere for skatter og avgifter. Kammerrettsordningen av 1720 hadde som hensikt å kodifisere og forsterke en rekke prinsipper ved håndteringen av regnskaper og kasser. Med dette håpet myndighetene å heve kvaliteten på embetsverket.²²

De offentlige regnskapene ble revidert ved Rentekammeret i København. Rentekammeret hadde ansvar for innsamling, revidering, og utbetaling av statsinntektene, i tillegg til administrasjon av statens eiendommer. Om det skulle oppstå kassamangel kunne denne enten være forsettlig eller uforsettlig. En forsettlig kassamangel var en kassamangel som var tilsiktet. En uforsettlig kassamangel var om handlingen ikke var tilsiktet. Til tross for dette hadde embetsmannen alltid ansvar om det oppstod kassamangel, og Rentekammeret skulle uansett ha inn kongens penger. I første omgang skulle mangler dekkes av embetsmannen selv, men om det ble fastslått at han ikke kunne dekke for underskudd eller mangler skulle det søkes hos hans kausjonister.

Før 1814 skal det ha vært mange kassamangelsaker. Dette var trolig fordi det var en utstrakt blanding av privat og offentlig økonomi av embetets og embetsmannens private kasser. Antallet kassamangelsaker økte etter kriger, ofte på grunn av at embetsmenn ikke alltid fikk lønn, men også fordi den uoversiktlige krigssituasjonen svekket statens kontroll over virksomheten deres. Det er også flere eksempler på at embetsmenn brukte kassamidler til å investere i egen handelsvirksomhet. En viktig faktor for utbredt kassamangel var også det faktum at det ikke hadde store konsekvenser med mindre embetsmannen ikke var i stand til å gjøre opp for seg. Dette betydde i praksis at du kunne ta deg til rette i kassamidlene så lenge du klarte å gjøre opp for deg om du ble tatt.²³

Selv om det ikke eksisterte en klar definisjon av korrupsjon og bestikkelser under eneveldet, vokste bevisstheten om hva som var forbrytelser i embetsførselen gradvis fram. Bekjempelse av økonomiske misligheter var særlig viktig for kongen, da det gikk ut over statskassens inntekter, og han og hans rådgivere skal ha jobbet langsomt og metodisk for å bekjempe det. En gradvis byråkratiseringsprosess er sagt å ha stor

²² Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814», (Oslo, 2015), 196-197.

²³ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814» (Oslo, 2015), 198.

innvirkning på mengden misligheter man finner i en stat. Byråkratisering var også en fremgangsmåte som ble brukt av eneveldets statsapparat, selv om Webers byråkratimodell ikke skulle bli et faktum før mange år senere. Når man la større vekt på embetsmennesenes kvalifikasjoner, og profesjonalisering av deres yrke, skulle det nemlig minske sjansene for misligheter.

Byråkratiseringen av embetsmennene er noe man kan se blant sorenskrivere allerede i 1736. Dette året ble det reist krav om at en sorenskriver nemlig måtte ha noe teoretisk-juridisk viten. Kravene var ikke strenge, og de ble sjelden overholdt. Etter 1814 ble imidlertid sorenskriverutdanningen vesentlig mer teoretisk enn hva den hadde vært før, og i 1824 krevde man student- og anneneksamen for å ta latinsk-juridisk eksamen, for å bli dommer.²⁴ Lovverket for et moderne byråkrati var dermed stort sett på plass da Norge fikk sin egen grunnlov og løses seg fra Danmarks enevelde. I hvor stor grad byråkratiseringen av embetsmennene hadde en effekt på mengden misligheter er det imidlertid stor uenighet om. Ifølge Ola Teige fortsatte nemlig mislighetene i stor stil, særlig de første årene Norge hadde en egen statsforvaltning.²⁵

3.2 Misligheter i embetsførselen etter 1814

Perioden mellom 1814 og 1884 i Norsk historie er av flere kalt embetsmannsstaten. Begrunnelsen for dette er den store innflytelsen standen hadde på statsapparatet og landets politiske utvikling. Som sagt tidligere er misligheter blant embetsmenn i Norge etter 1814 et tema det er forsket relativt lite på, men mange har sett på mislighetene i embetsmannsstaten som et fenomen tilhørende eneveldstiden. Det er usikkerhet om hvorfor dette var tilfelle, men Teige påstår i artikkelen «Et Korrupt Samfunn» at grunnen var at norske embetsmenn var mer tilbøyelige til å snyte den eneveldige kongen i København for inntekter, enn de var til å forbryte seg mot den nye, norske staten etter 1814.²⁶

Ifølge Ola Terje skal norske embetsmenn etter 1870 ha begynt å utvikle og tro på en myte om at embetsstanden alltid hadde vært ukorrupt. De skal ha gitt seg selv hovedrollen i en nasjonal fortelling om byggingen av en rasjonell, ukorrupt og moderne stat. Denne myten og nye embetskulturen kan ha motvirket misligheter i ettertid, men skal ifølge

²⁴ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 19.

²⁵ Trine Nickelsen og Ola Teige, "Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrupt samfunn" *Apollon* 22, no. 3 (NOU 2012:2), 10-11.

²⁶ Trine Nickelsen og Ola Teige, "Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrupt samfunn" *Apollon* 22, no. 3 (NOU 2012:2), 10-11.

Teige ikke male et riktig bilde av den tidlige norske embetsmannsstatens forhold til ulike former for misligheter.²⁷ Inntrykket av den «nye» embetsmannsstanden skal kunne eksemplifiseres med vandrehistorien om Frederik Stangs to blekkhus.²⁸ Historien går ut på at Stang hadde to blekkhus, et for tjenstlige brev, og en for private, som han da betalte for selv. Historien bygger opp under forståelsen av den norske embetsmannsstanden som lovlydig og ukorrupt.²⁹

Som en motsetning til vandrehistoriene om norske embetsmenn hevder flere historikere at det var mer misligheter i den norske embetsmannstanden etter 1814 enn det det har blitt gitt uttrykk for i ettertiden. Mange embetsmenn ble i tiden etter 1814 rettsforfulgt og anklaget for ulike typer av misligheter.³⁰ I andre halvdel av 1820-årene utgjorde avdekkede kassamankøer rundt en prosent av statens årlige utgifter. Omfanget av økonomiske misligheter blant statsansatte fram til 1840 var sannsynligvis større pga. utilstrekkelig kontroll.³¹

Kampanjen mot kassamangel og underslag ble nemlig svekket utover 1820- og 1830-tallet. Embetsmannstanden hadde en sterk maktstilling i det norske samfunnet og på Stortinget. Regnskapsrevisjonen hadde drevet en opprydningsaksjon som hadde båret frukter, og den ble ansett for å i stor grad være ferdig, selv om det stadig kom kassamangelsaker for dagen. Grev Wedels avgang som finansminister i 1822 skal ha svekket den sentrale kontrollen av mislighetene. Embetsmenn ble nå kun kontrollert om det var mistanke om kassamangel, og sakene ble i stor grad løst ved mildere straffer. Det skal også ha vært uvillighet blant dommerstanden til å dømme standsfeller til embetsfortapelse.³²

En sentral del av grunnloven i 1814 var det sterke stillingsvernet av norske embetsmenn. Det verste som kunne skje med en embetsmann som ble dømt for kassamangel eller underslag var stort sett å miste

²⁷ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814» (Oslo, 2015), 202-206.

²⁸ Andre embetsmenn har også blitt knyttet til vandrehistorien, og det er derfor uklart hvilken opprinnelse den har. Kai Østberg, "Norge Sett Fra Vrangsidene." *Heimen* 55, no. 04 (2018), s. 303-304.

²⁹ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 21.

³⁰ Trine Nickelsen og Ola Teige, "Norge i dansketiden – og etterpå: Et korrupt samfunn" *Apollon* 22, no. 3 (NOU 2012:2), 10-11.

³¹ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 23.

³² Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814» (Oslo, 2015), 204.

stillingen. Ved svært alvorlige tilfeller kunne derimot straffen bli hardere. I mange tilfeller der kassamangel var involvert måtte embetsmannen kun dekke det som manglet fra kassaregnskapet for at underslaget ikke fikk konsekvenser. Det var i dermed store forskjeller på hva som sto i lovverket og hva som var praksisen når man oppdaget kassamangler. Sanksjonsbestemmelsene ble i stor grad undergravd ved at embetsmenn bare kunne avsettes ved dom. Sakene skulle dermed være ganske alvorlige før misligheter fikk konsekvenser.³³

Sorenskriverne var en gruppe lokale embetsmenn der de avdekkede mislighetene var så tallrike og alvorlige at sakene ofte havnet i rettsapparatet. Hele ni saker endte opp i høyesterett frem til 1860. Flertallet av sakene var knyttet til økonomiske misligheter. Sorenskrivere hadde et enda sterkere stillingsvern enn andre embetsmenn, blant annet på grunn av dommeridealet deres, som stilte særlige forventninger til dem. Det at ni sorenskrivere ble fradømt sitt embete i høyesterett på grunn av misligheter fram til 1860 er dermed ganske oppvekkende.³⁴

I den perioden de fleste alvorlige misligheter ble avdekket blant sorenskrivere, var de blant embetsmannsstandens høyinntektsgrupper.³⁵ Sorenskriverne var ikke statslønnede tjenestemenn, men lønnet av befolkningen innenfor det sorenskriveriet de var ansatt i. Lønnen var delvis gjort opp av en sorenskrivertoll, en avgift pålagt gårdene innen embetsdistriktet, og delvis gjennom betaling for utførte forretninger, kalt sportler.³⁶

I 1830 ble de gamle sportelbestemmelsene avløst. Det nye sportelsystemet bidro til å øke sorenskriverienes inntekter og høyne deres sosiale stand. Dårlige tider med mange tvangsauksjoner for bøndene, var gode tider for sorenskrivere, som tjente godt på denne typen forretninger. I boken *Våre sorenskrivere* av Arnet Olafsen omtaler han de følgende 40 årene som sorenskriverens gullalder. Fra 1873 av fikk sorenskrivere fast lønn, mens sportlene skulle gå til statskassen. Sorenskriveren holdt kontroll med alt innen sin stilling, og statssystemet måtte derfor ha hatt stor tillitt til ham.³⁷

³³ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814» (Oslo, 2015), 203.

³⁴ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 44.

³⁵ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 44.

³⁶ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 23.

³⁷ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 23-24.

4. Diskusjon av innholdet i høyesterettsdommene

4.1. Sorenskriver Preus – fra høyesterettsdom til statlig pensjon

Johan Caspar Preus ble 29. juli 1841 utnevnt til sorenskriver i Vestre Nednes og byfogd i Grimstad. Dette var imidlertid ikke hans første sorenskriverembete, da han hadde vært sorenskriver i Ryfylket siden 11. august 1826.³⁸

11. september 1851 ble Preus satt under tiltale etter kriminalloven 11-2 og 21-14 for tilføyelser og forandringer i underskrevne protokoller og lover. Høyesterettsdommen trekker fram tre ganger da dette skal ha hendt. Første gang i 1846 da han skal ha avsagt en uriktig dom mot enken Sofhie Terjesdatter Groos. Når han i etterkant ble klar over feilen han hadde gjort korrigerer han protokollen selv om den allerede hadde blitt godkjent av vitnes underskrift.³⁹

Han ble tiltalt under samme sak i januar 1850 for å, som administrator for et skifterettsmøte avholdt 7. november 1848 i boet til Nils Olsen Steendal fra Høvaags prestegjeld, ha endret ordet «opptatt» til «utsatt» i protokollen.⁴⁰

Tredje gangen ble han beordret tiltalt under samme sak april 1850 for å ha belastet protokollen under et byting i Grimstad i mars 1849 med et tillegg. Et tingsvitne angående vrak og strandet gods for 1848 burde ha blitt lagt til, men ikke ble gjort, og på grunn av dette skal det i etterkant ha bli gjort en uriktig tilførsel.⁴¹

Det ble lagt mest vekt på den første gangen Preus foretok endringer i en underskrevet protokoll, i saken til enken Sofhie Terjesdatter Groos, i høyesterettsdommen mot ham. Groos ble dømt på grunn av brudd på skjenkebestemmelsene, men høyesterettsdommen mot Preus går ikke inn på detaljene av hennes sak. Det Preus hevdet at var grunnen for at han endret protokollen, var at han hadde glemt søksmålsgrunnen på grunn av å ha blitt avbrutt av en annen embetsvirksomhet. Dette førte til at han trodde at den tiltalte ble feilaktig dømt. Dermed rettet han opp i det han

³⁸ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 314.

³⁹ Den Norske Advokatforening. Norsk Retstidende, 1851 Vol. 16, 629-630.

⁴⁰ Den Norske Advokatforening. Norsk Retstidende, 1851 Vol. 16, 631.

⁴¹ Den Norske Advokatforening. Norsk Retstidende, 1851 Vol. 16, 632.

trodde var feil, og tilførte det han mente var riktig lovanvendelse i etterkant.⁴²

I sin forklaring trekker Preus flere ganger fram sin dårlige helse på tiden feilene skal ha skjedd. Dette blir ytterligere underbygget av uttalelser fra andre kilder, blant annet av hans kontorbetjent, Monsen.⁴³ I alle tre tilfellene er det vanskelig å si hva som ble utfallet av de feilene som Preus ble anklaget for å gjøre. Det virker heller ikke som om at Preus har noe form for motiv bak de handlingene han har gjort, men at feilene heller skjer som en følge av slurv eller misforståelser. Dette kommer også fram gjennom paragrafene han til slutt blir dømt etter. Han blir nemlig tiltalt og dømt for å ha endret på protokoller. Han ble imidlertid aldri tiltalt eller dømt for å ha dømt en uskyldig, eller for å ha sørget for at en skyldig får en midlere straff enn fortjent.

I Underretten ble Preus dømt etter kriminalloven kapittel 24, paragraf 14. Denne paragrafen sier følgende:

§14. Har Nogen, til Skjul for egen Embedsbrøde, ved Tilførsel til Protocol angaaende hvad der til hans Embede henhører, ved Udstedelse af Attest, eller på anden Maade, på Embeds Vegne afgivet løgnagtig Forklaring, uden at Nogen derved har lidt Skade, ansees han med Bøder eller med Embeds-Fortabelse.⁴⁴

Ifølge denne paragrafen ser man på Preus sine handlinger som en feil som ingen har lidt av. Straffen han fikk i underretten var å betale 250 spesidaler i bot til Statskassen.

Aktoratet var ikke fornøyd med dommen i Underretten, og anket dommen til Overretten. I Overretten ble Preus dømt etter samme paragraf, paragraf 14, og ble straffet med embetsfortapelse samt saksomkostninger. Dette mente Overretten derimot at var et unntak, ettersom alle tre hendelsene undergikk kriminalloven kapittel 24, paragraf 12. Paragraf 12 sier følgende:

§12. Hvis Nogen, i Protocol over hvad der henhører til hans Embede, svigagtigen anfører, hvad der ikke er foregaaet, eller anfører noget

⁴² Den Norske Advokatforening. Norsk Retstidende, 1851 Vol. 16, 630-631.

⁴³ Den Norske Advokatforening. Norsk Retstidende, 1851 Vol. 16, 632-633.

⁴⁴ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 575.

annerledes, end det er foregaaet, eller ved at udfærdige Thinsvidne, Attest eller noget Andet efter ført Protocol, falskeligen anfører dennes Indhold, straffes han efter Capitel 11 §§ne 1 eller 2, dog saaledes, at Straf af Fængsel ikke anvendes.⁴⁵

Denne dommen anket Preus videre til Høyesterett. Høyesterett mente at Johan Caspar Preus burde straffes med embetsfortapelse for forbrytelser mot kriminalloven kapittel 11 paragraf 2, og kapittel 24 paragraf 14. Med hensyn til saksomkostningene burde tidligere dommer blir stående. Ettersom alle de tre hendelsene angikk forandringer av allerede skjedd og underskreven tilførsel, der det fantes spor i vedkommende protokoller, gikk de under kapittel 11 paragraf 2. Kriminalloven kapittel 24 paragraf 12 og 14 handler derimot om opprinnelig uriktige anførsler.

Kriminalloven kapittel 11 omhandler «Eftergjørelse eller Forfalskning af offentlige Documenter, Mynter, Pengesedler m. m.». Paragraf 2, som Preus ble tiltalt etter, sa som følgende:

§ 2. Begaaes saadan Forbrydelse ellers med Hensyn til noget Dokument, der udfærdiges, eller nogen Protocol, der føres paa Embeds, Bestillings eller Ombuds Vegne, ansees den Skyldige med Strafarbeide i fjerde eller femte Grad eller med Fængsel.⁴⁶

Det er her tydelig at det var uenighet mellom rettsinstansene om hvordan loven skulle anvendes på Preus sin sak. Ved å ta en avgjørelse om hvilke lover som skulle brukes var Høyesterett dermed med på å skape rettspraksis rundt mislighetssaker som denne.

Når det kom til bakgrunnen for at Preus sin sak kom så lang i rettssystemet som den gjorde, er det flere ting man kan tenke seg. Hvorfor var det av interesse å ta en sak som omhandlet tilsynelatende uskyldige feil gjort av en gammel embetsmann helt til høyesterett? Som vi har sett på tidligere var mye av opprensningen i misligheten blant embetsmennene økonomisk drevet. Kan det tenkes at Preus hadde økonomiske motiver for sine handlinger?

⁴⁵ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 575.

⁴⁶ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 553-554.

Ut ifra det vi kan se i kildene våre, er det lite som tyder på det siste. Preus sine «feil» ble karakterisert som «uden at Nogen derved har lidt Skade».⁴⁷ Det virker dermed ikke som man så på Preus sine forbrytelser som alvorlige i det hele tatt. Kanskje var det en grunn for at han i Underretten kun fikk en bot på 250 spesidaler? Dommen Preus ender opp med er imidlertid mye mer alvorlig. Grunnen til at dommen ankes til Overretten er fordi aktor i saken ikke godtar dommen Preus får. Dette bringer oss til en mer tenkelig årsak for høyesterettssaken.

Preus er en eldre mann i 60-årene på den tiden rettsaken mot ham pågår. Han er ved dårlig helse, og har gjort flere feil i embetet sitt de siste årene. I følge Arnet Olafsen satt mange i embetet sitt til de døde.⁴⁸ En logisk tanke kan være at man ønsket å få avsatt en embetsmann som hadde begynt å gjøre mye småfeil i embetet sitt, før han gjorde noe mer alvorlig.

Etter sin høyesterettsdom ble Preus benådet. Straffen ble ettergitt. Regjeringen valgte reelt sett å se bort fra høyesterettsdommen for dokumentforfalskning og Preus ble avsatt i nåde. Hans dårlige helse på tiden de ulike lovbruddene hadde tatt sted var en av de argumentene som førte til at han til slutt ble benådet.

I etterkant av benådningen ble det i 1857 gitt en begjæring til Stortinget om pensjon til tidligere sorenskriver Preus fra hans advokat Dunker. Det at en i hans situasjon kunne bli tildelt en statlig pensjon er imidlertid bemerkelsesverdig. Det å gå fra å bli dømt for en embetsforbrytelse til å få tildelt en offentlig pensjon var ikke en vanlig hendelse.

I stortingsforhandlingene av 1857, under Innstilling fra Gage- og Pensjonskomiteen angående forskjellige begjæringer om pensjon fra statskassen, tas Preus sin begjæring om statlig pensjon opp.⁴⁹ Høyesterettsadvokat Dunker bemerket at:

«ingen af de Handlinger, hvorfor Ansøgeren var tiltalt, carakteriserer ham som den, der ved ulovlige Midler eller Misbrug af sit Embede enten vilde skaffe sig selv Formue eller tilføie Andre nogen Skade.»⁵⁰

⁴⁷ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 575.

⁴⁸ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 30.

⁴⁹ Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 82.

⁵⁰ Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 82.

Dunker mente altså at de handlingene som gjorde at Preus mistet sitt embete, ikke karakteriserte Preus som en som på en ulovlig måte eller ved å misbruke sitt embete hverken ville skaffe seg selv formue eller tilføye andre noe skade. Handlingene han ble tiltalt for var imidlertid et sykkelig forsøk etter å i all sin embetsvirksomhet å «være den høyeste grad av orden, korrekthet og punktlighet». Dette brakte ham til å ville rette på feiltagelser eller forglemmelser. Disse feiltagelsene og forglemmelsene var imidlertid altfor ubetydelige, samtidig som Preus var alt for lite tilregnelig, til at de med rette kunne kalles embetsbrudd.⁵¹

Stortingsforhandlingene viser til at det var delte meninger innen komiteén om hvordan man ønsket å håndtere Preus sin situasjon. Blant annet var det uenighet om hvorvidt det skulle være tilrådelig i nærværende tilfelle å fravike den hertil fulgte regel, der dømte embetsmenn aldri hadde fått innvilget pensjon av Statskassen. Det var også uenighet om hvorvidt søkeren hadde behov for noen pensjon. Til tross for uenigheten trodde en majoritet av komiteén at man både kunne og burde gi Preus en pensjon på 120 spesidaler årlig. Dette var med tanke på at Preus hadde en formue på 4000 spesidaler, var 70 år, og ikke hadde en familie å forsørge. I avgjørelsen tok man hensyn til sorenskriverens tidligere embetsferd, som ikke bare utelukkende hadde vært ordentlig, men som også hadde vært til gagn for distriktene han var ansatt i. Et argument som trekkes frem er at Preus blant annet skal ha gitt flere unge mennesker mulighet til å fortsette med sine studier. I tillegg til dette var hans formue ikke større enn at «det ville bli vanskelig å skaffe ham et aldeles sorgfritt liv om kun noen år».⁵²

Noe som er veldig aktuelt å se på, med tanke på Preus sin tildeling av statlig pensjon, er hvordan denne pensjonen var i forhold til andre statlige pensjoner på samme tid. Tjenestepensjon var opprinnelig et gode, og ble tildelt etter søknader som ble vurdert på bakgrunn av skjønnsmessige og bevismessige kriterier. Etter Grunnlovens §75 bokstav i, var det Stortingets oppgave å «revidere midlertidige Gage- og Pensionslister, og deri gjøre de Forandringer, det finder fornødne;» I 1818 ble det derimot bestemt at Stortinget ikke skulle behandle pensjonssøknader som ikke var vurdert av regjeringen på forhånd. På denne måten skulle man lette det presset lobbyvirksomhet og pensjonssøknader hadde på Stortinget. Det ble også etablert et lite pensjonsfond på 5000 spesidaler årlig, Gratifikasjonsfondet, som skulle sørge for at Kongen kunne innvilge

⁵¹ Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 82.

⁵² Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 82.

søknadene til de mest trengende.⁵³ Det står imidlertid ingen steder i stortingsforhandlingene at Preus sin søknad var vurdert av regjeringen, kun at den var innsendt av advokat Dunker.

Ingen pensjoner eller vartpenger skulle være høyere enn to tredjedeler av vedkommendes inntekt som embetsmann. Vartpenger, eller ventelønn, var en godtgjørelse embetsmannen skulle få om han måtte slutte i stillingen sin uten at det skyltes dårlig utført arbeid.⁵⁴ Pensjon var heller ikke noe som embetsmenn hadde rett på. Det var heller noe de gjorde seg fortjent til, noe som man kan se på mengden skjønn som ble brukt i søknadsbehandlingen.⁵⁵

Dokumenterte misligheter i embetsførselen var ikke noe som etter regel skulle føre til tap av pensjonsrettigheter. Det hadde derimot vært oppe til diskusjon flere ganger.⁵⁶ Ettersom tildelinger av pensjon gikk på bakgrunn av skjønn og behov var det nok imidlertid ikke positivt for saken til den enkelte embetsmann. Som vi får vite av stortingsforhandlingene var det heller ikke vanlig praksis å gi en dømt embetsmann statlig pensjon.⁵⁷

Ifølge Olafsen kviet de fleste embetsmenn seg for å gå gjennom langvarige pensjonsdebatter i Stortinget der hans liv og virke ble bedømt. Etter hans oppfatning ville de fleste velge å sitte i embetet sitt til sin dødsdag.⁵⁸ I Preus sitt tilfelle var det ikke mulig for ham å sitte i embetet til sin dødsdag, da han hadde blitt gitt avskjed i nåde. Det er vanskelig å si mye om hvorfor han valgte å søke om pensjon. Det kan ha hatt noe med hans begrensede finanser, eller en søken etter å gjenopprette noe av sitt rykte. Ingen embetsmann som ikke kunne si seg fortjent til det fikk nemlig en statlig pensjon på denne tiden.

Hvordan pensjonen Preus ble tildelt målte seg med pensjonen andre sorenskrivere på hans tid fikk er vanskelig å si mye om. Det er vanskelig å finne statistikk på temaet, og mangel på arkiv og bibliotektilgang har gjort

⁵³ Harald Espeli og Statens Pensjonskasse, *Pensjonsløftet: Statlige Tjenestepensjoner Gjennom 200 år* (Oslo: Pax, 2017), 41.

⁵⁴ Harald Espeli og Statens Pensjonskasse, *Pensjonsløftet: Statlige Tjenestepensjoner Gjennom 200 år* (Oslo: Pax, 2017), 40, Jakhelln, Henning: ventelønn i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 19. mai 2020 fra <https://snl.no/ventel%C3%B8nn>

⁵⁵ Harald Espeli og Statens Pensjonskasse, *Pensjonsløftet: Statlige Tjenestepensjoner Gjennom 200 år* (Oslo: Pax, 2017), 43.

⁵⁶ Harald Espeli og Statens Pensjonskasse, *Pensjonsløftet: Statlige Tjenestepensjoner Gjennom 200 år* (Oslo: Pax, 2017), 45.

⁵⁷ Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 82.

⁵⁸ Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), 30.

selvstendige undersøkelser problematiske. Det har heller ikke vært mulig å gjøre et anslag på bakgrunn av Preus sin lønn, på grunn av den samme problematikken. Det det derimot går an å si noe om er pensjonen han fikk i forhold til de andre som fikk tildelt pensjon under samme stortingsmøte.

Preus søknad behandles under «Indstilling fra Gage- og Pensionskommitteén angaaende forskjellige indgivne Andragender om Pension af Statskassen. Her blir til sammen 3 søknader om pensjon behandlet. Matros Sven Thorsen får en pensjon på 60 spesidaler, Preus får som sagt en pensjon på 120 spesidaler, mens enken Hylleborg Sophie Henrichsen ikke bevilges pensjon.⁵⁹ Dette sier oss ikke masse, men om vi ser på noen av pensjonene som gjøres endringer på, som økes eller senkes, kan vi kanskje få et fullere bilde. En postmester ved navn J. A. Bolckmann får senket pensjonen sin fra 700 spesidaler til 500 spesidaler. En tollinspektør ved navn Peter Dewold får imidlertid høynet sin pensjon fra 200 spesidaler til 400 spesidaler.⁶⁰ Med tanke på at sorenskriverne var en av embetsmennesenes høyinntektsgrupper ser det ut til at Preus fikk en lavere pensjon enn hva en høyt respektert sorenskriver ville ha fått.

Noe av det som skiller sorenskriver Johan Caspar Preus fra de andre 9 sorenskriverne som ble fradømt sitt embete, er at regjeringen reelt sett valgte å se bort ifra høyesterettsdommen, og at han kun fikk avskjed i nåde.⁶¹ Dette setter ham i en særegen posisjon, og det kan argumenteres for at han ikke kan brukes som et eksempel på hvordan det statlige systemet håndterte embetsmisligheter. Grunnen for at jeg fortsatt har valgt å bruke saken hans som et eksempel på hvordan de statlige myndighetene håndterte mislighetssaker, kommer av at Preus viser hva som skulle til for at man ikke lenger anså noe som en mislighetssak. Preus sin sak viser hvordan staten på den måten håndterte mislighetssaker der sorenskriveren ikke nødvendigvis var tilregnelig. Dommen viser også mengden skjønn som ble brukt i disse type sakene. Preus sin sak kan derfor stå som eksempel på at det var den systematiske utnyttelsen av embetsmakten som statsadministrasjonen ville ha til livs. Feil gjort i en situasjon der embetsmannen var utilregnelig ble derimot sett mildere på.

⁵⁹ Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 82-83.

⁶⁰ Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 80-83.

⁶¹ Etter gjennomgang av Arnet Olafsen, *Våre Sorenskrivere 1814-1927*. Vol. 2. (Oslo, 1945), har jeg ikke klart å finne andre sorenskrivere som har blitt avsatt i nåde slik som Preus ble.

4.2. Sorenskriver Hansens mange embetsforbrytelser

Sorenskriver Frits Christian Hansen var sorenskriver på Helgeland fra 1842 til han ble avsatt i 1857 etter å ha blitt dømt for misligheter i embetet. Mistankene om misligheter i hans arbeid oppsto da Justisdepartementet i 1851 sendte to utsendinger for å undersøke Overformynderiets og Skiftevesenets tilstand i Helgeland, fullmektig Ottesen og candidatus Hofgaard. Undersøkelsene ble gjort på bakgrunn av allerede kjent kassamangel.⁶²

Et overformynderi var en institusjon som styrte med umyndige personers formue og opptredte på vedkommendes vegne i rettslige sammenhenger. I mange norske sogn fungerte Sorenskriveren også som overformynder, altså den personen som ledet overformynderiet.⁶³ Skiftevesenet var den instansen som skulle hjelpe til med å dele og fordele eiendom, for eksempel ved et arveoppgjør.⁶⁴

På dette tidspunktet fant de to utsendingene en rekke lovbrudd. Ved Hansens kontor fant de kassamangel, men det fantes også «andre Misligheder ved hans Embedsførelse». Han ble suspendert og fikk flere tiltaler. Først ved Nordlands Amtmandskabs Ordre til prokuratoren for 1) underslag av umyndiges midler, og 2) for å ha beregnet og mottatt gebyr for stempelpapir til såkalte auksjonsattester uten at disse attestene ble utsendt og uten at stempelpapirets kostnad kom til gode for staten.⁶⁵ Stempelpapir var stemplet papir som ble solgt av staten for innkreving av stempelavgift, og brukt til offisielle dokumenter (for eksempel skjøter, tinglysninger m.v.).⁶⁶

Ved en etterskuddsordre 5. april 1853 ble han videre tiltalt for 3) som skifteforvalter å ha unndratt av den innbetalte arveavgiften til statskassen. Han ble også ved en etterskuddsordre 4. juli samme år satt under tiltale 4) for å ha gitt uriktige forklaringer angående overformynderregnskapene med hensikt å skjule det faktum at han hadde underslått midler.⁶⁷

⁶² Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 85-86.

⁶³ Chr. Blangstrup og J.B. Halvorsen, *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon*, Vol. 13. (Kjøbenhavn: Brødrene Salmonsens, 1902), 1038-1039.

⁶⁴ Steinar Imsen og Harald Winge, *Norsk Historisk Leksikon: Kultur Og Samfunn Ca. 1500-ca. 1800*. 2. Utg. ed. (Oslo: Cappelen Akademisk Forl, 1999), 378-379.

⁶⁵ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 85-86.

⁶⁶ stempelavgift i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 12. mai 2020 fra <https://snl.no/stempelavgift>

⁶⁷ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 86.

14. oktober 1853 ble han satt under tiltale 5) for å ha unndratt 48 spesidaler og 32 skilling av de arvemidlene som tilfalt staten, og for å ha unndratt en arveavgift på 5 spesidaler og 23 skilling. Til sist, ved en etterskuddsordre 17. mai 1854, ble han satt under tiltale for 6) å ha inkassert og unndratt midler tilhørende boet til den avdøde biskop Krogh.⁶⁸

I Norsk Retstidende, en juridisk publikasjon som inneholder avgjørelser fra norsk høyesterett helt tilbake til 1836, finner vi i utgaven for 1858 en gjennomgang av Hansens sak. Høyesterettsdommen tar for alle instansene sorenskriverens sak gikk gjennom, og hvilken dom han fikk i de ulike instansene.

I underretten ble sorenskriver Hansen dømt for brudd på kriminalloven kapittel 24, paragraf 20, 22 og 27. Han ble dømt til embetsavsettelse, og ble uverdigg for å bekle noe embete, ombud eller stilling i framtiden. Han ble også dømt til straffearbeid i 3 år og 2 måneder, og til å betale erstatning til Helgelands overformynderi, Statskassen og Det Nordlandske Kirke- og Skolefond. Han ble også dømt til å betale saksomkostningene. Erstatningen Hansen ble dømt til å betale i underretten ble formulert på denne måten i den senere høyesterettsdommen:

- 1) til Helgelands Overformynderi for til ham indbetalte men forvendte Umyndigesmidler 5559 Spdlr. 24 Skill., med 4 pCt. Renter fra 21de Juni 1852 til Betaling skeer hvorhos Overformynderiets Ret forbeholdtes til videre Erstatning, for saa vidt det senere maatte opdages, at han hadde modtaget og forvendt flere Umyndigesmidler end de under Sagen oplyste;
- 2) til Statskassen for de til Auctionsattester beregnede men ikke benyttede 855 Stykker Stæmpelpapir til 16 Skill. Stykket, i Alt 114 Spdlr., samt for tilbagestaaende Arveavgift, 82 Spdlr. 22 Skill., med 4 pCt. Renter af 76 Spdlr. 119 Skill. Fra 1ste Januar 1852, og af 5 Spdlr. 23 Skill. Fra 1ste Januar 1853, til Betaling skeer, saa og for Omkostningerne ved de hos ham i 1851 og 1852 anstillede Underføgelser af Overformynder- og Skiftevæsenet, 182 Spdlr. 99 Skill.;
- 3) til det nordlandske Kirke- og Skolefond de i Biskops Bo oppebaarne 380 Spdlr., med 4 pCt. Renter fra 29de August 1853 til Betaling skeer; og endelig tilpligtedes han at betale Sagens Omkostninger, hvoriblandt i Salar til Sættedommeren 200 Spdlr. Og til Referenten 400 Spdlr.⁶⁹

⁶⁸ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 86-87.

⁶⁹ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 86-87.

Sorenskriver Hansen anket dommen videre til Overretten. Når det kom til den falske regnskapsførselen, hadde Hansen blant annet tatt betaling for 872 auksjonsattester hvor hver av dem kostet 56 skilling, men hadde ikke sendt ut mer enn 17 av dem. Da attestene ikke var påbudt med lov eller nødvendige på noe annet vis, fant Overretten ut at det ikke var urett gjort mot Statskassen med tanke på stempelpapirene, og lot 114 spesidaler av erstatningen bortfalle. For de husstandene som allerede hadde betalt fant man ut at ettersom de fleste var gjort opp og avsluttet ble det antatt at en erstatning ikke ville gi noe reelt utbytte. Det var også flere andre eksempler på falsk regnskapsførsel.

I Overretten ble Hansen dømt etter kriminalloven kapittel 24. paragraf 28 og 29. Han ble dømt til straffearbeid i 3 år og 6 måneder, til å betale en erstatning til overformynderiet på 5461 spesidaler og 10,5 skilling, til statskassen på 313 spesidaler og 33 skilling med renter av de 76 spesidaler og 119 skilling og 5 spesidaler 23 skilling som ble bestemt av underretten, samt av 48 spesidaler 32 skilling fra 3. April 1851. Hansen anket dommen videre til Høyesterett.

Hvordan sorenskriver Hansen kom til å ende opp med store summer fra biskop Kroghs bo etter skiftet var en sentral del av det høyesterett brukte tid på å behandle. På slutten av boskiftet var 1519 spesidaler utbetalt til Hansen, samtidig som 501 spesidaler og 97 skillinger sto uten regnskap. Av disse ble 121 spesidaler gjort rede for, slik at kun 390 spesidaler var igjen til saksbehandlingen. Selv om det ikke ble opplyst hvordan Hansen fikk tak i boet, ble det i tidligere instanser antatt at han hadde forbrutt seg på «Pl. av 30. oktober 1767», og forholdet ble dømt under kriminalloven kap. 24, paragraf 29, samt under paragraf 20. Dette var fordi de 380 spesidalerne ble sett på som å måtte være under hans embetsbestyrelse samtidig som motivene for paragrafen synes å passe situasjonen. Hansen ble derimot ikke dømt etter paragraf 29 av Høyesterett.

Etter det vi ser i høyesterettsdommen ble han dømt for underslag av umyndiges midler, uriktige forklaringer, og falsk regnskapsførsel. Lovgrunnlaget for Hansens høyesterettsdom er Kriminalloven kapittel 24, paragraf 20, 22, 27 og 28. Paragraf 20 sier følgende:

§ 20. Har Nogen forkommet, forødet eller forvendt Penge eller Gods, det Offentlige eller Andre tilhørende, som han paa Embeds Vegne i Forvaring eller under Forvaltning har modtaget eller oppebaaret, eller som er sat

under hans Bestyrelse som Embedsmand, bliver han at straffe med Strafarbeide i femte eller fjerde Grad.⁷⁰

Det paragrafen sier er altså at om embetsmannen har mistet, sløst bort, eller bedratt penger eller gods som hører til det offentlige eller andre, som han har mottatt og oppbevart i forbindelse med embetet, eller som han har fått ansvar for på grunn av sin rolle som embetsmann, skal han straffes med straffearbeid etter femte eller fjerde grad. Til tross for å være en «høy grad» betyr dette at denne embetsforbrytelsen hadde en relativt lav strafferamme. Første grad var tolv til femten år, andre grad var ni til tolv år, tredje grad var seks til ni år, fjerde grad var tre til seks år, og femte grad var seks måneder til tre år.⁷¹

Paragraf 22 omhandler manipulasjon med regnskapene som ikke dekkes av de to foregående lovene.

§22. Har Nogen ved Forfalskning af Regnskab eller Regnskabsbog, ved at udelade eller blant Restantserne opføre Noget, som er indkommet, anføre Udtællinger, der ikke have fundet Sted, forstikke eller tilintetgjøre Documenter, forevise eller fremlægge vitterligen urigtige Beviisligheder, forfalske betroede Varer, eller ved abdet saadant Bedrageri, søgt at bølge Mangelen i de i §§ne 20 eller 21 nævnte Tilfælde, ansees han med Strafarbeide i tredie eller fjerde Grad 2).

Paragraf 27 sier følgende:

§ 27. Misbruger en Embedsmand i andre Tilfælde, end de, som ovenfor ere nævnte, sit Embede til egen Fordeel, eller imod bedre Vidende til at fornærme Nogen, eller til at foretage noget, hvorved Privates eller det Offentliges Ret vorder krænket, eller undlader han af ond Villie sin Embedspligt, straffes han med Embeds-Fortabelse eller Afsættelse. Har han handlet i Overilelse, dømmes han til Bøder eller Embeds-Fortabelse.⁷²

Med andre ord, om en embetsmann misbruker sin stilling til egen fordel i andre tilfeller enn de som er nevnt ovenfor i loven straffes han med embets-fortapelse eller avsettelse. Han dømmes også til dette om han

⁷⁰ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 575.

⁷¹ J. Melgaard, *Kongeriget Norges Criminallov: Af 20de August 1842* (Skien: Trykt Og Tilkjøbs Hos J. Melgaard, 1842.), 4-12.

⁷² Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 576.

fornærmer noen imot sitt bedre vitende, foretar seg noe der private eller offentlige rettigheter krenkes, eller utelater sin embetsplikt av vond vilje.

I paragraf 28 sies det at selv forsømmelse, uaktsomhet eller inkompetanse i embetet som ikke særskilt er fastsatt i denne eller andre gjeldende lover straffes når noen er skyldige i det, når noe er gjort med grov forsømmelse eller skjodesløshet, eller grov uaktsomhet er vist. Brudd her straffes med bøter eller embetsfortapelse.

Endringen i lovanvendelse fra Overretten til Høyesterett er slående i Hansens sak. Overretten dømmer Hansen etter paragraf 29 og 28. Paragraf 28 blir fortsatt brukt til å dømme Hansen i Høyesterett, men i slutten av høyesterettsdommen mot Hansen kommenteres det på hvorfor man velger å ikke bruke paragraf 29. Paragraf 29 sier som følgende:

§29. Den, der foretager nogen Handling, som paa Grund af hans Embedsstilling er ham forbuden, skal, naar Straf derfor ei særskilt er fastsat enten i denne Lov eller i andre gjeldende Love, ansees med Bøder eller Embeds-Fortabelse.⁷³

Enhver som begår en handling som er forbudt på grunn av vervet han innehar skal altså straffes med bøter eller embetsfortapelse om straff ikke er bestemt i denne eller annen gjeldene lov.

Det Høyesterett bruker som begrunnelse for å ikke dømme Hansen etter denne paragrafen var at man ikke kunne være sikker på at den tiltalte på ulovlig vis hadde kommet i besittelse av Krogs midler. De mente at dette måtte ha skjedd med biskopens samtykke og på grunn av andre særegne omstendigheter. Det kunne dermed skje uten å stride imot prinsippene i «Pl. av 30. oktober 1767». Høyesterett påpeker også at kriminalloven kapittel 24 paragraf 29 bare gjelder i tilfeller der andre straffer ikke er inkludert, som ikke er tilfelle for dommen mot sorenskriver Hansen.⁷⁴

Hansens ble i høyesterett dømt til straffearbeid i 3 år og 6 måneder og til å betale erstatning på 5460 spesidaler og 110,5 skilling med en årlig rente på 4 prosent fra 21. juli 1852 til betalingen skjedde til Helgelands overformynderi. I tillegg ble han dømt til å betale saksomkostningene.

⁷³ Julius August S. Schmidt, *Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848*. Vol. 2. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1850), 576.

⁷⁴ Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 94-95.

Underretten og høyesteretts ulike bruk av Kriminalloven kapittel 24 er et særlig interessant diskusjonspunkt om man ønsker å se på statsapparatets håndtering av disse sorenskrivermisligheterne på 1850-tallet. Som nevnt tidligere setter høyesterettsdommer i mange tilfeller standarden for hvordan man velger å dømme i senere saker. Overretten valgte å dømme Hansen etter Kriminalloven kapittel 24 paragraf 28 og 29. Han ble dømt til 3 år og 6 måneder straffearbeid, og til å betale en erstatning til overformynderiet på 5461 spesidaler og 10,5 skilling, samt en erstatning til statskassen på 313 spesidaler og 33 skilling med renter. Når Hansen anket saken sin til Høyesterett ble lovgrunnlaget for dommen utvidet, mens straffen i stor grad forble den samme.

Vi har ingen kilder som med sikkerhet kan vise hvorfor dette var tilfelle, men det kan tyde på at høyesterett ønsker å sette et eksempel ved hvordan man ønsket at lovverket skulle brukes. Det er viktig å huske på at selv om lovverket hadde vært på plass i 10 år på dette tidspunktet, så var det norske rettsapparatet fortsatt i en tidlig fase når det kom til hvordan man håndterte disse mislighets sakene. Når det kommer til Hansens høyesterettsdom, og hvordan man her viste til ulike deler av loven for å spesifisere hvilke av Hansens handlinger som falt under hvilke paragrafer, går man fra en relativt begrenset bruk av lovene, til en mer omfattende og avansert en. Det faktum at høyesterett ikke i stor grad endret straffen kan tyde på at de er enig i straffen Hansen fikk allerede i Underretten.

Sorenskriver Hansens embetsmisligheter kan karakteriseres som langt alvorligere enn de hos Preus. Hansens overtredelser er også mer karakteristisk for den kunnskapen vi har om typiske embetsmisligheter, da den er av økonomisk karakter. Den typen misligheter det finnes mest litteratur på når det kommer til embetsmisligheter er nemlig kassamangel og økonomiske misligheter. Disse er bedre dokumentert i kildemateriale, men i henhold til den forskingen vi har på tematikken var det også den typen mislighet som det ble slått hardest ned på.⁷⁵

Årsaken til dette er mest sannsynlig kompleks, men det er flere tenkelige grunner til at det er de økonomiske mislighetene som det blir slått ned på. For det første handler det om mulig bevisgrunnlag. Mange av de som ble dømt for økonomiske misligheter på begynnelsen av 1800-tallet kom under etterforskning på grunn av mistenkelige regnskaper. Man hadde

⁷⁵ Ola Teige, «Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814», (Oslo, 2015), 203.

med andre ord allerede mulige beviser for at noe ikke var som det skulle være.⁷⁶

En annen grunn til at økonomiske misligheter i større grad kom fram i lyset handler om statens interesse for å avdekke denne typen ulovligheter. Økonomiske embetsmisligheter betydde i de aller fleste tilfeller at staten ble snytt for penger. Å sørge for at statens inntekter var sikret og at staten hadde faste inntekter var en av de viktigste oppgavene statsapparatet hadde på begynnelsen av 1800-tallet. Det er imidlertid uenighet mellom historikere på hvor mye fokus man hadde på å bekjempe økonomiske misligheter. Den innsatsen som ble gjort må imidlertid ha fungert, fordi ifra midten av 1800-tallet var nemlig problemene vesentlig redusert.⁷⁷

5. Oppsummering og avsluttende tanker

Sorenskriverne var en embetsmannsgruppe der de avdekkede mislighetene var så tallrike og alvorlige at sakene ofte havnet i rettsapparatet. I denne oppgaven har vi tatt for oss hva to høyesterettsdommer mot sorenskrivere kan si om hvordan det norske statsapparatet håndterte forbrytelser og misligheter i embetsførselen på 1850-tallet.

Når man tar for seg misligheter og andre forbrytelser i sorenskriverembete i etterkant av 1814 er det flere hensyn å ta. På grunn av manglende forskning på temaet har vi begrensede forkunnskaper for analysen. Dette fører til at det er vanskelig å gjøre generelle antakelser ut fra kvalitative undersøkelser, med begrensede utvalg, slik som denne. Til tross for dette vil jeg nå trekke fram noe av det jeg mener vi kan tolke ut ifra det vi har funnet ut.

Som nevnt tidligere gikk det norske statsapparatet gjennom flere faser med forsøk på å få bukt med mislighetene som fantes i embetsmannsstanden. Mengden av mislighetssaker som ble tatt opp fra lavere rettsinstanser og opp til høyesterett fram til 1860-tallet, kan vise til en uenighet om hvordan og etter hvilke lover disse mennene skulle straffes. Sorenskriver Hansens høyesterettsdom, som i underretten ble

⁷⁶ Harald Espeli, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 40-41.

⁷⁷ Harald Espeli, Yngve Nilsen, and Norge Riksrevisjonen, *Riksrevisjonens Historie 1816-2016* (Bergen: Fagbokforl, 2015), 21.

dømt etter noe som kan beskrives som de mest generelle paragrafene i kriminalloven kapittel 24, fikk i Høyesterett en dom basert på brudd på flere paragrafer, til tross for at straffeutmålingen var strengere enn det han fikk i Underretten, i hvert fall når det kom til straffearbeid.

Kriminalloven, Norges nye straffelov, kom først i 1842. På tidspunktet da høyesterettsdommene mot sorenskriver Preus og Hansen tok sted kan man dermed gå ut ifra at rettspraksisen rundt denne loven fortsatt var i en tidlig fase. Loven hadde ikke vært i bruk i mer enn 9 år når Preus fikk sin dom. Her ser vi også en parallell til mengden mislighetssaker som gikk til høyesterett. Ni sorenskrivere mistet sitt embetet på grunn av misligheter fram til 1860, mens i en lang periode etter dette var det ingen. Mengden registrerte mislighetssaker trenger dermed ikke nødvendigvis å bety at det var mer mislighet i embetet på denne tiden, men heller at man var midt i en prosess om å fastsette en rettspraksis for hvordan man ønsket å håndtere embetsforbrytelsene.

Et annet element som kommer opp i begge av de mislighetssakene vi har behandlet, er de formildende omstendighetene. Særlig når det kommer til Hansen sin sak, ser vi at de formildende omstendighetene, hans store familie og embetes uorden ved hans tiltredelse, senker straffeutmålingen såpass at straffearbeidet kun er av femte grad. Etter hva vi tidligere har nevnt om Kriminalloven av 1842 skulle dommeren velge den strengeste graden av straff så lenge det ikke fantes særlige formildende omstendigheter. Etter denne logikken må dermed embetets uorden ved Hansens tiltredelse, samt hans families størrelse ha ført til at han kun kunne straffes med den mildeste graden av straffearbeid.

Når det kommer til Preus sin situasjon, er denne noe annerledes. Preus ble nemlig regnet som så utilregnelig på det tidspunktet dokumentforfalskningene skjedde at han ble avsatt i nåde av regjeringen. Det mest interessante aspektet ved Preus sin situasjon er det faktum at han ble tildelt en statlig pensjon i etterkant av sin høyesterettsdom. Statlig pensjon var noe man var nødt til å søke Stortinget om, og det var noe man gjorde seg fortjent til på bakgrunn av godt arbeid. Det at Preus fikk innvilget en pensjon kan indikere på at høyesterettsdommen ikke veide tungt i oppfattelse av hans embetskarriere.

7. Videre forskning

Ettersom temaet om misligheter blant embetsmenn utover 1800-tallet er et tema det ikke til dags dato er mye forskning på, finnes det mange

muligheter for videre forskning. Det finnes et drøss med mulige interessante problemstillinger, men jeg skal kun ta for meg noen.

Om man ønsker å bygge videre på det som er diskutert i denne oppgaven har jeg flere forslag. For det første ville det vært interessant å gjøre ytterligere analyser av mislighetssaker i høyesterett. I denne analysen har vi kun tatt for oss to saker mot, og det finnes mange flere av interesse som jeg ikke hadde tid til å ta for meg på grunn av rammene satt for oppgaven. Høyesterettssakene mot sorenskriverne er også relativt mange, og har muligheten til å danne et ganske helhetlig bilde om man analyserer dem samlet.

Her er det også mulighet for et større tidsperspektiv. Det å se på utviklingen gjennom 1800-tallet når det kommer til håndteringen av mislighetssaker åpner for mange ulike vinkler og problemstillinger. Et bredere tidsperspektiv kan selvfølgelig også kombineres med andre vinklinger.

Når det kommer til embetsmisligheter er det ikke kun sorenskriverne som havnet i rettssystemet. Når det kommer til økonomiske embetsforbrytelser, er blant annet tolletaten et interessant forskningsobjekt. Denne delen av embetsverket hadde store problemer med smugling og korruperte tollere de første tiårene av 1800-tallet, samtidig som de sørget for mesteparten av statens inntekter. Her finnes det også større mengder av eksisterende litteratur som ved Carl Lunds verk fra 1977: *Det Norske tollvesens historie. Fra 1814 til 1940.*

8. Litteraturliste

8.1 Kilder

Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1851 Vol. 16, 628-634. Hentet fra: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019101481635_001

Den Norske Advokatforening, *Norsk Retstidende*, 1858 Vol. 23, 85-95. Hentet fra: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019101481621_001

Schmidt, Julius August S. Love, Anordninger, Tractater, Resolutioner, Kundgjørelser, Departementsskrivelser, Circulærer M.m. for Kongeriget Norge: Til Brug for Den Lovstuderende: 2: 1832-1848. Vol. 2. Christiania: Chr. Tønsberg, 1850.

Stortingsforhandlinger (ib. utg.). 1857 Vol. 15 Nr. 8, s. 96 Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1857_part8_vol-a

8.2 Litteratur

Blangstrup, Chr., og J.B. Halvorsen. *Salmonsens Store Illustrerede Konversationsleksikon: En Nordisk Encyklopædi: 13: (Musikakademi-Pantheon.)*. Vol. 13. København: Brødrene Salmonsens, 1902.

Espeli, Harald, og Statens Pensjonskasse. *Pensjonsløftet: Statlige Tjenestepensjoner Gjennom 200 år*. Oslo: Pax, 2017.

Espeli, Harald, Yngve Nilsen, og Norge Riksrevisjonen. *Riksrevisjonens Historie 1816- 2016*. Bergen: Fagbokforl, 2015.

Imsen, Steinar, og Harald Winge. *Norsk Historisk Leksikon: Kultur Og Samfunn Ca. 1500-ca. 1800*. 2. Utg. ed. Oslo: Cappelen Akademisk Forl, 1999.

Jakhelln, Henning: ventelønn i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 19. mai 2020 fra <https://snl.no/ventel%C3%B8nn>

Michalsen, Dag. "Høyesterett 1815-2015." *Nytt Norsk Tidsskrift*, no. 04 (2015): 362-71.

Myhre, Jan Eivind. *Norsk Historie 1814-1905: å Byggje Ein Stat Og Skape Ein Nasjon*. 2. Utg. ed. Vol. B. 3. Oslo: Samlaget, 2015.

Mæland, Henry Johan. "Fra Kriminalloven Til Straffeloven." *Tidsskrift for Strafferett* 2, no. 4 (2002): 326-37.

Nickelsen, Trine, og Ola Teige. "*Norge i dansketiden – og etterpå: Et Korrupt Samfunn*." *Apollon* 22, no. 3 (NOU 2012:2): 10-11.

Olafsen, Arnet. *Våre Sorenskrivere: Sorenskriverinstitusjonen Og Sorenskrivere I Norge: Et Bidrag Til Den Norske Dommerstands Historie: 2: 1814-1927*. Vol. 2. Oslo, 1945.

stempelavgift i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 12. mai 2020
fra <https://snl.no/stempelavgift>

Teige, Ola. *Korrupsjon I Det Norske Og Danske Embetsverket Etter 1814*. Oslo, 2015. 193-208.

Østberg, Kai. "Norge Sett Fra Vrangside." *Heimen* 55, no. 04 (2018): 303-11.

